

LIETUVOS
KOMUNISTŲ PARTIJOS PIRMOJI „SPARTAKO“ SPAUSTUVĖ
(1920.IX—1922.III.28)

VIKTORAS ŽEIMANTAS

Lietuvos Komunistų partija, kovodama už socializmą, už Tarybų valdžią, nuolat rūpinosi kuo plačiau skleisti tiesos žodį. Čia didelę reikšmę turėjo gausūs partijos ir jos veikiamų organizacijų leidiniai, jų leidimo ir platinimo sistema. Pateikiamo straipsnio tikslas yra atskleisti tik vieną šio didelio proceso dalį — komunistinės literatūros leidimą „Spartako“ spaustuvėje 1920—1922 m.

Tuo metu veikusios Komunistų partijos pagrindinės spaustuvės Kaune produkcija neturėjo jokios metrikos. Ši spaustuvė oficialiuose dokumentuose, Vinco Mickevičiaus-Kapsuko, Zigmo Angariečio, Karolio Poželos bei kitų vadovaujančių veikėjų raštuose buvo vadinama tiesiog spaustuve¹. Nuo 1923 m. Kaune ėmė veikti nelegali LKP CK „Spartako“ spaustuvė. Kadangi ji buvo įsteigta vietoje žlugusios ir turėjo tuos pačius uždavinius, ilgainiui, ypač pokario metais, „Spartako“ vardas prigijo ir spaustuvei, egzistavusiai 1920—1922 m. Dabar visuose mokslo ir populiariuose darbuose ji vadinama „Spartako“ spaustuve, nors toje spaustuvėje dirbusios Noros Melnalksnaitės paskelbtuose atsiminimuose šis vardas nevartojamas.

Tik knygoje „Revoliucinis judėjimas Lietuvoje“ išspausdintų N. Melnalksnaitės atsiminimų antraštėje yra žodis „Spartakas“². Tačiau tai nėra rimtas argumentas, nes ši antraštė pirmiau buvo kitokia — „Tiesos“ jubiliejui skirtoje knygoje, išėjusioje prieš dešimt metų, šie atsiminimai vadinosi „Pagrindinėje spaustuvėje“³. Šitaip ją vadinti dabar vargu ar tikslinga, nes vėlesniais laikais jai buvo tvirtai prigijęs „Spartako“ vardas. Tad, tęsdami nusistovėjusią tradiciją, ją šiuo vardu ir vadinysime, tik pridėsime žodį „pirmoji“. Tai ypač svarbu, nagrinėjant pirmosios ir paskesnių „Spartako“ spaustuvių techniką.

Pirmosios „Spartako“ spaustuvės įkūrimo klausimas gana kompliktuotas. Atidžiai išnagrinėję paskelbtus duomenis, aptinkame skirtingas jos įsteigimo datas. Archyvaras Z. Zilberis, istorijos mokslų kandidatas P. Štaras teigia, jog pirmoji „Spartako“ spaustuvė buvo įsteigta 1920 m. vasarą⁴. Istorijos mokslų kandidatai V. Kancevičius ir Ž. Zaveckienė mano, kad „Jaunojo komunisto“ Nr. 3 buvo išspausdintas „Spartake“⁵. Tai, savaime suprantama, teigia taip pat Z. Zilberis ir P. Štaras, nes „Jaunojo komunisto“ Nr. 3

¹ Valdžios pranešimas apie komunistų spaustuvę.—„Komunaras“, 1922, Nr. 5, p. 153; Partijos istorijos instituto prie LKP CK partinis archyvas (toliau — PA), f. 77, ap. 5, b. 15, l. 28—29; ap. 4, b. 25, l. 102.

² Melnalksnaitė N. Pagrindinėje „Spartako“ spaustuvėje.—Kn.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. V., 1957, p. 340—342.

³ Melnalksnaitė N. Pagrindinėje spaustuvėje.—Kn.: „Tiesa“ 1917—1947. V., 1948, p. 89.

⁴ Zilberis Z. Pirmieji Lietuvos komjaunimo leidiniai.—„Nemunas“, 1968, Nr. 1, p. 6; Štaras P. Juozas Greifenbergeris.—Kn.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, p. 720.

⁵ Kancevičius V. Pirmieji nelegalaus darbo metai (1920—1924).—Kn.: Lietuvos komjaunimas. V., 1962, p. 56—57; Zaveckienė Ž. Lietuvos komjaunimo spaudos atgavimas. Laikraštis „Jaunasis komunistas“ (1920—1922 m.).—„Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai“. T. 4, 1965, p. 83.

išėjo 1920 m. spalio mėn. Tyrinėjusi pagrindinę komunistinę spaudą istorijos mokslų kandidatė A. Gulbinskienė ir „Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimų“ rengėjai pastaboje nurodo, jog „Spartakas“ buvo įkurtas 1920 m. rudenį⁶. Partijos istorijos instituto prie LKP CK direktorius R. Šarmaitis straipsnyje apie „Tiesą“ nekonkretizuoja spaustuvės įsteigimo datos, tačiau konstatuoja, kad 1920 m. lapkričio 7 d. laikraščio numeris buvo išspausdintas „Spartake“⁷. Vadinasi, vieni autoriai „Spartako“ įsteigimo datą kelia į 1920 m. vasarą, kiti — į rudenį. Kodėl gi toks nesutarimas? Tai paaiškinama tuo, jog vieni istorikai padarė apibendrinamą išvadą, remdamiesi ne visa to meto komunistine, o tik komjaunimo spauda.

Nustatyti pagrindinės spaustuvės įkūrimo datą gana sunku. Partija šią darbo sritį ypač konspiravo. Laiškuose apie spaustuves žinios šykščios. Dažniausiai buvo stengiamasi informuoti asmeniškai. Tad apie jų veiklą žinojo nedaugelis pagrindininkų. Greit gaudami išleistą literatūrą dienos temomis, jie galėjo tik nujausti esant spaustuvę mieste, tačiau apie jos darbo vietą ir joje dirbančius žmones nieko nežinojo. Todėl spaustuvių veikla, neskaitant išlikusių negausių spaustuvininkų atsiminimų, kitų minima labai bendrai, o jų teiginiai dažniausiai yra abstraktūs arba paimti iš vėliau paskelbtų negausių šaltinių. Naujus faktus galima aptikti tik nagrinėjant spaudinių techniką.

Nagrinėdami „Tiesos“ spaudos techniką, matome, kad 1920 m. lapkričio 7 d. numeris (Nr. 9) skiriasi nuo ankstesniųjų — jo pavadinimas yra pieštas. Ši klisė buvo naudojama iki 1921 m. gegužės 1 d. (Nr. 3) imtinai. Paastraštė — „Lietuvos Komunistų partijos Centro Biuro organas“ — surinkta paprastosios garnitūros didžiosiomis literomis: pirmi trys žodžiai — 16 punktų, kiti — 12 punktų kegelio šriftais⁸. Visas keturių puslapių numerio tekstas surinktas taip pat paprastosios garnitūros šviesiu tiesiu normaliu 12 punktų šriftu. Antraštės rinktos irgi tuo pačiu šriftu, tik didžiosiomis. Pastraipų pirmosios eilutės įtrauktos 0,5 kvadrato. Laikraščio puslapis turi dvi skiltis po 4,5 kvadrato; puslapio aukštis 14³/₄ kvadrato.

Kitas „Tiesos“ numeris išėjo tų pačių metų gruodžio 25 d. Laikraščio pavadinimas, paastraštės, laikraščio numeris, išėjimo data (spaustuvininkai tuos elementus vadina galvute) ir tekstas surinkti šriftais, kurie niekuo nesiskiria nuo Nr. 9. „Tiesos“ Nr. 10 paraštės mažesnės, todėl skilties plotis yra padidėjęs iki 5 kvadrato. Be to, antraštės surinktos paprastosios garnitūros 16 punktų šriftu (didžiosios ir mažosios), kuris buvo panaudotas „Tiesos“ Nr. 9 galvutėje.

1921 m. sausio 12 d. (Nr. 1) ir kovo 30 d. (Nr. 2) numeriai yra tapatūs 1920 m. numeriui (Nr. 10). Be to, viena Nr. 2 antraštė surinkta paprastosios garnitūros tiesiu 20 punktų šriftu.

⁶ Gulbinskienė A. Kovingas partijos ginklas. V., 1960, p. 12; Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai. T. 2. V., 1962, p. 666.

⁷ Šarmaitis R. Tiesos kelias. — Kn.: Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, p. 448.

⁸ Nagrinėjant spaustuvės techniką, negalima apsieiti be poligrafijos terminų. Tačiau skaitytojui nepoligrafininkui jie būtų sunkiai suprantami. Todėl čia apsiribojama tik labiausiai būtiniais terminais: *formatas* — plokštelė, leidžianti surinkti vienodo dydžio eilutes; *kasa* — plokščia dėžė, suskirstyta į nedidelius narvelius, į kuriuos sudedamos kokio nors spaudos ženklų literos ir kitokia reikalinga rinkėjui medžiaga; *litera* — blukelis, kurio vienas paviršius spausdina raides, skaičius ir kitokius ženklus; *punktas* — spaustuvės ilgio vienetas, lygus 0,3759 mm. 48 punktai sudaro didesnę ilgio vienetą — *kvadratą*; *šriftas* (spaustuvėje) — kompletas vienodo dydžio literų, reikalingų spausdinti kuria nors kalba tekstui. Sukurti pagal vienodus braižymo principus, bet skirtingų dydžių, pločio, pasvirimo ir kontrastingumo šriftai jungiami į *garnitūras*, kurios turi savo pavadinimus, pvz., lotynų, paprastoji, mokyklinė, akademinė ir t. t.

Vienas „Tiesos“ 1920 m. gegužės 1 d. numerio (Nr. 3) straipsnelis surinktas mokymklinės garnitūros šviesiu tiesiu normaliu 12 punktų šriftu. Visi kiti — kaip ir ankstesniųjų numerių.

Dvigubo (8 puslapių) „Tiesos“ 1921 m. balandžio 10 d. numerio (Nr. 4/5) galvutės elementai surinkti kitais šriftais. Be ankščiau naudotų, atsiranda ir naujų. Viena kita antraštė surinkta lotynų garnitūros pusjuodžiu tiesiu normaliu 12 punktų šriftu (didžiosios ir mažosios). Kai kurie leidinybiniai laikraščio duomenys pateikti lotynų garnitūros šviesiu ir pusjuodžiu tiesiu normaliu 8 punktų šriftu. Kiti laikraščio elementai nepakitę. Tolesnių — iki 1922 m. vasario 28 d. — „Tiesos“ numerių technika nekinta, nors lotynų garnitūros šviesaus ir pusjuodžio 8 punktų šriftu naudojama vis daugiau. Juo renkama nelabai svarbi medžiaga, ypač kai laikraščio numeris išleidžiamas aštuonių puslapių. O tokie numeriai nagrinėjamoju laikotarpiu išėjo dar 1921 m. lapkričio 28 d., 1922 m. sausio 1 d. ir vasario 28 d. Paskutiniame „Spartako“ spausdintame „Tiesos“ numeryje viena antraštė surinkta lotynų garnitūros pusjuodžiu tiesiu normaliu 48 punktų šriftu.

Šios palaiptai įvedamos naujovės išsemia visus „Tiesos“ technikos pakeitimus, padarytus nuo 1920 m. lapkričio 7 d. iki 1922 m. vasario 28 d. Vėlesnių „Tiesos“ numerių technika staigiai pasikeičia. 1922 m. kovo mėn. žvalgyba surado pirmąją „Spartako“ spaustuve, todėl ir pasikeitė tolesnių „Tiesos“ numerių šriftai.

1920 m. „Tiesos“ Nr. 9 spausdinimą pagrindinėje spaustuveje Lietuvoje patvirtina išlikę K. Poželos, Baltraus Matusevičiaus, Jakovo Vainšteino, tuometinių Komunistų partijos Centro Biuro narių, laiškai.

„Gavome laišką iš Tilžės, — rašė B. Matusevičius partijos Užsienio Biurui į Smolenską, — jau išspausdintas „Tiesos“ Nr. 8 ... Sekantį „Tiesos“ numerį išleidžiame pas save“⁹. J. Vainšteinas 1920 m. spalio 23 d. laišku taip pat Užsienio Biurui pranešė: „Tiesos“ Nr. 8 pradeda pribūti nuo Roberto¹⁰. Vėliau „Tiesą“ numatome spausdinti vietoje... Spalio mėnims išleisime atsišaukimą ir „Tiesos“ numerį“¹¹. Sekančio mėnesio 12 dieną J. Vainšteinas jau rašė Užsienio Biurui, kad „Tiesos“ Nr. 9 išėjo „savo gamybos“¹². „Drg. Angariečiui! — skaitome K. Poželos 1922 m. sausio 4 d. laiške. — Mūs sp[austuvės] darbininkai prašo persiųsti jums ir drg. Kapsukui šiuos du numerius „Tiesos“. Įduokit antrąjį drg. Kapsukui“¹³. Žurnalas „Komunaras“ tuomet, sveikindamas „Tiesą“, parašė, kad jos Lietuvoje slapta jau išėjo 21 numeris „ir nė vieno karto nebuvo įklimpusi spaustuve“¹⁴.

Tačiau pateiktos citatos dar neįrodo, kad „Tiesa“ nuo Nr. 9 iki Nr. 22 buvo spausdinta pirmoje „Spartako“ spaustuveje. Partija galėjo naudotis ne tik „Spartako“ paslaugomis. Labai įmanoma, kad savo leidinius ji spausdino ir legaliose spaustuose. Pagaliau pagrindinė spaustuve galėjo būti ne viena. Kad visos šios prielaidos neturi pagrindo, įrodo K. Poželos 1921 m. rugpiučio 26 d. laiškas apie sudarytą išlaidų sąmatą artimiausiems mėnesiams. Ten yra Centro Biuro sąmatos straipsnis „Nelegali spauda (viena spaustuve) — 6000 m[arkų]“¹⁵. Jokių kitų sumų slaptajai spaudai leisti K. Požela nenumato. Tad pranešimai apie „Tiesos“ leidybą nuo 1920 m. lapkričio iki 1922 m. vasario mėn. sietini su vienintele to meto buržuazijos valdomoje Lietuvoje egzistavusia Centro Biuro spaustuve — pirmuoju

⁹ PA, f. 77, ap. 3, b. 19, l. 8.

¹⁰ Nagrinėjamojo laikotarpio 1920—1921 m. Prūsijoje buvo LKP atstovas Justinas Bartkus. Greičiausiai tai jo eilinis partinis slapyvardis.

¹¹ PA, f. 77, ap. 3, b. 19, l. 5.

¹² Ten pat, l. 7.

¹³ Ten pat, ap. 5, b. 15, l. 1.

¹⁴ „Komunaras“, 1921, Nr. 1, p. 30.

¹⁵ PA, f. 77, ap. 4, b. 25, l. 16.

„Spartaku“. Laikraščio technikos duomenys ir to meto partijos vadovų paliudijimai leidžia teigti, kad „Tiesa“ nuo Nr. 9 iki Nr. 22 imtinai spausdinta pirmoje „Spartako“ spaustuvėje. Tai rodo ir kiti leidiniai. Palyginę „Kareivių tiesai“ spausdinti naudotus šriftus su mūsų nagrinėtais „Tiesos“ Nr. 9—22 šriftais, galime konstatuoti, kad pirmoji „Spartako“ spaustuvė išspausdino šio laikraščio 1920 m. gruodžio 8 d. Nr. 4 ir gruodžio 31 d. Nr. 5. Tokiais pat šriftais, kaip nagrinėjamojo laikotarpio „Tiesos“, „Kareivių tiesa“ naudojosi iki 1922 m. sausio 30 d. (1921 m. išėjo 7 numeriai, 1922 m.—1). „Kareivių tiesos“ ir „Tiesos“ spausdinimo vienoje spaustuvėje faktą patvirtina ne tik šriftai, kuriais abu laikraščiai buvo renkami, bet ir „Kareivių tiesos“ skilčių formatas, jų skaičius puslapyje bei lauzinio aukštis. Jie visiškai tapatūs „Tiesos“ Nr. 10—22. Todėl galima teigti, kad „Kareivių tiesa“ nuo 1920 m. gruodžio 8 d. iki 1922 m. sausio 30 d. buvo spausdinama pirmoje „Spartako“ spaustuvėje.

Kaip jau minėta, „Jaunojo komunisto“ spausdinimo „Spartake“ klausimu tyrinėtojų nuomonės nevienodos. Plačiau išnagrinėsime tik Ž. Zaveckienės specialiai „Jaunajam komunistui“ skirtą straipsnį, nes V. Kancevičius, P. Štaras „Jaunojo komunisto“ spausdinimo klausimo specialiai nenagrinėjo. Jie tik tarp kitko konstatavo šį faktą. Ž. Zilberio straipsnis — populiarus iki tol paskelbtos medžiagos išdėstymas.

Ž. Zaveckienė labai atidžiai tyrinėjo „Jaunąjį komunistą“. Ji nepraleido neišnagrinėjusi spausdinimo technikos pakeitimų ir pakartojo anksčiau rašiusių tyrinėtojų teiginį, kad „Jaunojo komunisto“ 1920 m. Nr. 3 išspausdintas pirmoje „Spartako“ spaustuvėje. Nagrinėdama sekančio komjaunuolių laikraščio numerio techniką, Ž. Zaveckienė pastebi naujovių — jo šriftai kitokie. Ji, remdamasi Benjamino-Lei-

bos Šapiro, Lietuvos Komunistinės Jaunimo Sąjungos Centro Biuro atstovo prie Komunistinio Jaunimo Internacionalo, laiško žodžiais „lietuvių kalba bus galima truputį išspausdinti Smolenske“, daro tokia išvadą: 1921 m. „Jaunasis komunistas“ galėjo būti ten išspausdintas. Rašydama apie „Jaunojo komunisto“ 1921 m. Nr. 4 straipsnio autorę pastebi, jog „šio, kaip ir vėlesniųjų, spausdinimo aplinkybės galėjo būti tokios pat“, bet nekonkretizuoja nei Nr. 4, nei kitų spausdinimo vietos¹⁶. Tiesa, nagrinėdama, kodėl 1922 m. kovo—birželio mėn. „Jaunasis komunistas“ neišėjo. Ž. Zaveckienė vis dėlto yra tos nuomonės, kad tai „vienokiu ar kitokiu būdu susiję su LKP pagrindinės spaustuvės „Spartakas“ žlugimu 1922 m. kovo mėn.“¹⁷

Iš straipsnio autorės pateiktų „Jaunojo komunisto“ spausdinimo duomenų negalime susidaryti vaizdo, kas ir kur spausdino šį leidinį. Todėl pabandykime nustatyti tai pagal laikraščio techniką. Iš jos matyti, kad „Jaunojo komunisto“ 1920 m. Nr. 3 spausdintas ne pirmoje „Spartako“ spaustuvėje. Techniškas laikraščio apipavidalinimas parodo, jog jis išspausdintas Prūsijoje, ten, kur ir „Tiesos“ 1920 m. Nr. 8. Abiejų laikraščių minėti numeriai surinkti vienodais šriftais, jiems sulaužyti naudotos vienodos atskyrimo priemonės. Pagaliau tokią išvadą patvirtina ir J. Vainšteino laiškas, kuriame rašoma, kad „išėjo spausdintas (pas Robertą) „Jaunojo komunisto“ (lietuvių kalba) Nr. 3“¹⁸.

Sekančio „Jaunojo komunisto“ numerio straipsnių tekstas, kaip teisingai pastebi Ž. Zaveckienė, buvo išspausdintas kitokiais šriftais. Galvutės elementai surinkti tais pačiais šriftais, bet kai kurie aiškiai perrinkti. Matyt, spaustuvė, atlikusi pirmąjį užsakymą, jau nesitikėjo gauti kito. Todėl iš dalies ir išbarstė galvutę. Gavusi po dviejų mėnesių užsakymą (Nr. 3 išėjo spalio, o Nr. 4 — gruodžio mėn.), jį, stengdamasi padaryti naująjį „Jaunojo komu-

¹⁶ Zaveckienė Ž. Lietuvos... , p. 81—94.

¹⁷ Ten pat, p. 84—85.

¹⁸ PA, f. 77, ap. 3, b. 19, l. 7.

nisto" numerį panašų į ankstesnį, atstatė išbarstyta laikraščio galvutę. Tuo ir paaiškinama, kodėl laikraščio pavadinimui buvo panaudotos tos pačios literos, tik kai kurių vieta žodžiuose pasikeitė. Laikraščio pavadinime „Jaunasis komunistas“ Nr. 3 pirmame žodyje literos *u* ir pirmoji *a*, antroje — *o*, *u* ir galūnės *s* yra defektuotos. Ypač ryškiai matyti trys ylos dūriai *s* raidėje. Visos šios literos yra „Jaunojo komunisto“ Nr. 4, tik *s* litera čia stovi pirmojo žodžio pabaigoje. Turint galvoje, kad vienodai subadytų literų (dargi ne vienos!) pasitaikyti negali ir kad, be to, rinkimo ir laužymo technika yra visiškai tapati, tenka konstatuoti, jog ir 1920 m. Nr. 4 buvo išspausdintas Prūsijoje.

Nors išlikusiu kitų metų „Jaunojo komunisto“ Nr. 2/3 (6/7) ir buvo perrinkta galvutė, tačiau šriftų, rinkimo ir laužymo technikos atžvilgiu jis priskirtinas tai pačiai spaustuvei, kaip ir 1920 m. Nr. 3 ir Nr. 4.

„Jaunasis komunistas“ 1921 m. negalėjo būti spausdinamas Smolenske, nes tais metais Juozas Greifenbergeris savo laiškuose iš Kauno B.-L. Šapirai į Maskvą pranešinėjo apie šio leidinio numerių išėjimą¹⁹. Tuo tarpu, jeigu laikraštis būtų buvęs leidžiamas Smolenske, apie jo leidimą turėjo informuoti Kauną.

1921 m. balandžio mėn. „Jaunojo komunisto“ Nr. 4(8) surinktas visiškai naujomis, jam iki tol nebūdingomis spaudos technikos priemonėmis. Išlikusių 1921 m. Nr. 4, 5 ir Nr. 10, kaip teisingai pastebi Ž. Zaveckienė, technika nepakitusi. Palyginę tuos numerius grafiniu atžvilgiu su „Tiesos“ Nr. 9—22 ir „Kareivių tiesos“ Nr. 4—12, pastebime nepaprastą panašumą. Jie, nepaisant kai kurio įvairavimo, perrenkant „Jaunojo komunisto“ galvutės elementus, visiškai tapatūs. Vadinasi, „Jaunojo komunisto“ Nr. 4, 5 ir Nr. 10 buvo išspausdinti pirmojoje „Spartako“ spaustuvėje.

Šiokią tokią išimtį sudaro 1922 m. vasario mėn. išėjęs „Jaunojo komunisto“ Nr. 1(15). Jis surinktas tais pačiais šriftais, bet sulaužytas ne kaip laikraštis (2 skilčių, 4 puslapių), o kaip knygutė arba žurnalas (32 puslapių). Numerio pavadinimas „Jaunasis komunistas“ yra sudarytas iš tų pačių literų, kaip ir 1921 m. Nr. 4(8) bei Nr. 10(14). Tai patvirtina literos *t* akutės defektas (įdubimas akutėje), kuris būdingas abiejų numerių galvutėms. Iš to galima padaryti išvadą, kad jį spausdino pirmoji „Spartako“ spaustuvė.

Taigi pirmoji „Spartako“ spaustuvė „Jaunąjį komunistą“ spausdino ne nuo 1920 m. Nr. 3, o nuo 1921 m. Nr. 4. „Spartakas“ jį spausdino iki 1922 m. vasario mėn. Šią išvadą patvirtina ir E. Tautkaitė knygoje „Takais takeliais — į didį kelią“, kur ji sako, jog „Spartako“ netekimas „buvo didelis smūgis ir komjaunimo organizacijai, nes mes negalėjome spausdintis „Jaunojo komunisto“²⁰.

Pirmoji „Spartako“ spaustuvė, be periodinių leidinių lietuvių kalba, išspausdino keliolika atsišaukimų ir netgi knygučių.

Pirmieji atsišaukimai, turintys pirmosios „Spartako“ spaustuvės braižą, buvo „Lietuvos darbininke, mažžemi ir kareivi!“²¹ ir „Visai Lietuvos revoliucinei darbininkų jaunomenei!“²². Vienas yra partijos Centro Biuro, kitas — komjaunimo Centro Biuro atsišaukimas. Pirmasis pažymėtas 1920 m. rugsėjo 1 d., antrasis — 1920 m. rugsėjo data. Šios datos, matyt, nurodo dokumento priėmimą atitinkamame Centro Biure ir todėl nėra atsišaukimo spausdinimo metrikos elementas (paprastai dokumentas yra spausdinamas kiek vėliau). Kada buvo išspausdinti minėti atsišaukimai, sunku tiksliai nustatyti. Aptikti kurių nors dokumentų apie jų padauginimą neteko. Tačiau iš atsišaukimų teksto matyti, kad jų išspausdinimas negalėjo per daug ilgai užtrukti, nes, išspausdinti bent po mėnesio, jie jau būtų buvę nebeaktualūs.

¹⁹ Ten pat, f. 3741, ap. 1, l. 16, 22, 34.

²⁰ Tautkaitė E. Raštai, V., 1965, p. 628.

²¹ PA, f. 1770, 1920 m., b. 2, l. 89; Lietuvos... T. 1, p. 257—258.

²² Ten pat, b. 3, l. 5; Lietuvos... T. 1, p. 429—430.

Todėl galima teigti, jog atsišaukimai buvo išspausdinti rugsėjo mėn. Dar vienas 1920 m. išėjęs lietuviškas nagrinėjamas spaustuvės padaugintas leidinys—Lietuvos kareivių komunistinių organizacijų Vykdomojo komiteto atsišaukimas²³. Jis datuotas spalio 6 d.

Komjaunimo atsišaukimas rinktas 10 kvadratų pločio eilute, kiti du—8 kvadratų. Visų šių atsišaukimų tekstas rinktas paprastosios garnitūros šviesiu tiesiu ir normaliu 12 punktų šriftu. Pirmojo „Spartako“ lietuviškuose periodiniuose leidiniuose, ypač pradiniu laikotarpiu, gana plačiai buvo naudota to paties šrifto mažoji rusų *x* litera. Ji yra visuose šiuose atsišaukimuose. Šių lapelių antraštės rinktos to paties tekstinio šrifto didžiosiomis literomis. Be to, čia dar panaudotos paprastojo šviesaus tiesaus normalaus 16 ir 20 punktų šrifto didžiosios ir mažosios literos. Šie šriftai pirmąkart buvo panaudoti, renkant „Tiesos“ 1920 m. Nr. 10 ir 1921 m. Nr. 2.

„Spartakas“ iš pradžių neturėjo jokio kito šrifto teksto žodžiams pabrėžti. Todėl „Tiesos“ Nr. 9, „Kareivių tiesos“ Nr. 4 akcentuojamos vietos pabrauktos juoda 2 punktų linija. O „korespondencijų“ skyriuje informacijų pirmieji žodžiai „Kursėnai“, „Rūdiškiai“, „Drapčiūnai“, „Virbalis“ ir t. t. išretinti. Atsišaukimuose visos išskirtinos vietos taip pat pabrauktos juoda 2 punktų linija.

1921 m. „Spartakas“ išspausdino 10²⁴, o 1922 m.—tik tris lietuviškus atsišaukimus²⁵. Jų dauginimo priemonės—kaip ir 1920 m. Tiesa, atsiradus naujiems šriftams, jie naudojami ne tik leidžiant periodinius leidinius lietuvių kalba, bet ir atsišaukimus. Be to, spaustuvė kur kas plačiau ima naudoti laikraščių skilčių formatus—beveik visi 1921—1922 m. atsišaukimai su-

rinkti 5 arba 10 kvadratų pločio eilutėmis. Šitoks standartizavimas taupo spaustuvės medžiagą, nes ją nesmulkinant galima naudoti įvairiuose leidiniuose. Vienodas laikraščių ir atsišaukimų rinkinio formatas leido spaustuvei panaudoti atsišaukimų rinkinius laikraščiuose. Pvz., 1921 m. Gegužės pirmosios atsišaukimas, net neperlaužant rinkinio, buvo panaudotas kaip „Tiesos“ vedamasis straipsnis²⁶. Analogikai komjaunimo gegužinis atsišaukimas taip pat buvo išspausdintas „Jaunojo komunisto“ numeryje, tačiau kiek kitaip sulaužant, nes būtų netilpęs pirmame laikraščio puslapyje. Rinkinio tapatumą įrodo vienodai surinktos eilutės ir atsišaukimo teksto pirmame žodyje panaudota litera²⁷.

Šie atsišaukimų pakartojimai periodiniuose leidiniuose dar kartą patvirtina, jog tiek „Tiesa“ bei „Jaunasis komunistas“, tiek ir minėtieji atsišaukimai buvo atspausdinti vienoje ir toje pačioje spaustuvėje.

Be atsišaukimų, pirmasis „Spartakas“ spausdino ir knygutes. Jų išėjo kelios. Tai „LKJS Programa“²⁸, kuri buvo priimta 1920 m. lapkričio 21—22 d. LKJS CB plenumo. Leidinio metrikoje pažymėta, kad LKJS CB išleido ją 1920 m. Tai, atrodo, paprasčiausia korektūros klaida, nes knygutės „Įžangos“ autorius rašo, jog „programa suvienytos Sąjungos patalpinta Nr. 3 „Jaunojo komunisto“. Plenumo papildomieji punktai tilpo to pat laikraščio Nr. 2(6)“²⁹. „Jaunojo komunisto“ Nr. 2/₃(⁶/₇) išėjo 1921 m. vasario—kovo mėn. Jame yra „Įžangos“ autoriaus paminėti Programos papildymai. Vadinas, aišku, kad „Įžanga“ negalėjo gimti anksčiau, negu buvo išspausdintas „Jaunojo komunisto“ Nr. 2/3(6/7). Tad šios knygelės išleidimo datą reikėtų nukelti bent į 1921 m. antrąjį ketvirtį. Knygutėje panaudoti visi „Spar-

²³ PA, f. 1770, 1920 m., b. 4, l. 11; Lietuvos... T. 1, p. 269—271.

²⁴ Ten pat, 1921 m., b. 1, l. 6, 9, 13, 14, 15, 62, 65; b. 2, l. 1, 6; b. 4, l. 1.

²⁵ Ten pat, 1922 m., b. 1, l. 16, 74; b. 2, l. 2.

²⁶ Ten pat, 1921 m., b. 1, l. 13; „Tiesa“, 1921, gegužės 1.

²⁷ PA, f. 1770, 1921 m., b. 2, l. 6; „Jaunasis komunistas“, 1921, gegužės 1.

²⁸ LKJS Programa. K., LKJS CB leidinys, 1920. 16 p.

²⁹ Ten pat, p. 6.

tako" tradiciniai šriftai. Ji surinkta 5 kvadratų eilute ir turi 16 puslapių. Jeigu juos išdėliotume taip, kaip buvo spausdinama, tai gautume „Tiesos“, „Kareivių tiesos“ arba „Jaunojo komunisto“ pirmojoje „Spartako“ spaustuvėje spausdintų numerių formatą.

Kitos knygutės — „Kas tas Komunistinis Jaun. Internacionalas ir ko jis nori?“³⁰, „Kas reikalinga žinoti Lietuvos jaunam darbininkui bei darbininkei“³¹ — taip pat Komjaunimo CB leidiniai, išleisti 1921 m. Šios brošiūros yra visiškai tapačios „LKJS Programai“. Be to, 1921 m. „Spartake“ buvo išspausdinti Z. Angariečio „Nepriklausomos“ Lietuvos kareivis“³² ir 1922 m. — „LKP įstatai“³³. „LKP įstatai“ tiek formatu, tiek ir šriftais visiškai tapatus 1921 m. komjaunimo išleistioms knygutėms. Jie nebuvo išplatinti, nes spaustuvę aptikusi žvalgyba leidinių konfiskavo. „Nepriklausomos“ Lietuvos kareivis“ buvo aštuonių puslapių. Rinkinio plotis — 6 kvadratai. Šriftų, nenaudotų to meto „Spartake“, nėra. Ir šią knygutę išlankstę, gauname keturių puslapių „Spartake“ spausdintų laikraščių formatą, nes jos puslapio rinkinio aukštis dvigubai didesnis už 1921 m. čia nagrinėtų knygeliių plotį.

Ar minėti atsišaukimai bei knygutės sudaro visą pirmosios „Spartako“ spaustuvės neperiodinę produkciją lietuvių kalba, sunku tiksliai pasakyti. Neturime „Jaunojo komunisto“ pilno komplekto, gal būtų nežinome visų neperiodinių leidinių lietuvių kalba.

Leidinių lenkų kalba nagrinėjamoju laikotarpiu pasirodė palyginti nedaug. Tai du laikraščio „Červony štandar“ („Raudonoji vėliava“) 1921 m. numeriai, išėję va-

sario ir balandžio mėn. (abu atitinkamo mėnesio 5 dieną), ir keli atsišaukimai. Pastarieji — dažniausiai vertimai iš lietuvių arba rusų kalbos. Atsišaukimas „Tegyvuoja gegužės 1-oji“, datuotas 1921 m., išleistas ne tik lenkų, bet ir rusų bei žydų kalbomis³⁴, o atsišaukimas „Tegyvuoja visuotinis streikas“ — lietuvių ir rusų kalbomis³⁵. Trečias tuo pačiu šriftu, kaip „Červony štandar“ ir pirmiau minėti lenkiški atsišaukimai, surinktas „Pozdrowienie wam, towarzyszam w turmie“ („Sveikiname jus, draugai, esantys kalėjime“)³⁶. Be to, buvo išleistos keturios revoliucinės dainos, kurių dvi rusų („Internacionalas“ ir „Laidotuvių maršas“) ir dvi lenkų („Raudonoji vėliava“ ir „Į barikadas!“) kalba³⁷. Jas šriftų požiūriu galima būtų priskirti „Červony štandar“ bei atsišaukimus spausdinusiems spaustuvei.

Beveik visas „Červony štandar“ ir minėti atsišaukimai yra surinkti paprastosios garnitūros šviesiu normaliu tiesiu 12 punktų šriftu. Be to, laikraštyje panaudotas mokyklinės garnitūros 12 punktų šriftas, tapatus naudotam lietuviškuose „Spartako“ leidiniuose.

Lenkiškieji LKP leidiniai nepateikia naujų šriftų. Visiems lenkų kalba išėjusiems spaudiniams būdingas lietuviškųjų garnitūrų šriftas. Pastebima, jog spaustuvė neturėjo tiek daug lenkiškų šriftų, kad galėtų surinkti visiškai tapačiais lietuviškam tekstui. Pvz., lietuviškame atsišaukime „Tegyvuoja visuotinis streikas!“ išskirtinos vietos surinktos didžiosiomis, išretintu ir lotynų garnitūros pusjuodžiu šriftu, o lenkiškas atsišaukimas surinktas, nenaudojant lotynų pusjuodžio šrifto. Jis yra įdomus ir tuo, kad visos kitos smulkmenos čia visi-

³⁰ Kas tas Komunistinis Jaun. Internacionalas ir ko jis nori? K., LKJS CB leidinys, 1921. 16 p.

³¹ Vargų duktė. Kas reikalinga žinoti Lietuvos jaunam darbininkui bei darbininkei. Pagal B. R. K., LKJS CB leidinys, 1921. 16 p.

³² Angarietis Z. „Nepriklausomos“ Lietuvos kareivis. [K.], „Kareivių tiesos“ redakcijos leidinys, 1921, gruodis. 8 p.

³³ LKP įstatai. K., LKP CK leidinys, 1922.

³⁴ PA, f. 1770, 1921 m., b. 1, l. 12.

³⁵ Ten pat, l. 6.

³⁶ Ten pat, l. 61.

³⁷ Ten pat, l. 82.

kai tokios pačios, kaip lietuviškame atsišaukime. Atsišaukimų tapatumas laužymo bei teksto rinkimo atžvilgiu nėra išimtis ir lenkiškiems komunistiniams 1921 m. leidiniams. „Červony štandar“ skilties plotis — 5 kvadratai. Puslapyje — 2 skiltys, numeryje — 4 puslapiai, kurių rinkinio aukštis ir kokybė visiškai atitinka lietuviškus „Spartako“ periodinius leidinius.

N. Melnalksnaitė, paskelbusi apie pirmąją „Spartako“ spaustuvę atsiminimus, nemini konkrečiai nei „Červony štandar“, nei lenkiškų atsišaukimų. Ji tik prisimena, kad „nelengva buvo vieniems ir tiems patiems rinkėjams rinkti brošiūras, laikraščius, atsišaukimus ir, be to, reikalui esant, keturiomis kalbomis: lietuvių, rusų, lenkų ir žydų“³⁸.

Svarbus šaltinis, patvirtinantis, jog „Spartakas“ spausdino „Červony štandar“, yra „Komunare“ paskelbta informacija „LKP leidiniai 1921 m.“ Joje sakoma, kad „1921 m. vienoj tik Kauno Lietuvoj LKP slapta išleista „Tiesos“ Nr. 13—21, po 4000 egz., „Kareivių tiesos“ Nr. 6—11, po 2000 egz., „Borba“, Kauno raikomo organas, Nr. 2—5, po 1500 egz. (rusų kalba), „Czerwony sztandar“ („Raudonoji vėliava“) Nr. 1—2, po 2000 egz., „Jaunasis komunistas“, komjaunimo CB organas, Nr. 6—10, po 2000 egz.“³⁹ Be to, apie 20 atsišaukimų lietuvių, rusų, lenkų ir žydų kalbomis, po 2—15 tūkstančių.

Vilniaus Lietuvoje ėjo „Krasnoje znamia“ ir „Do walki!“⁴⁰

Ši „Komunaro“ informacija paimta iš „Borbos“ („Kovos“) Nr. 6, išėjusio 1922 m. sausio 15 d. Ten ji yra pavadinta „Mūsų 1921 m. leidiniai“. Joje neminima Kauno ir Vilniaus Lietuva, o tik išvardyti „Tiesa“, „Borba“, „Kareivių tiesa“, „Červony štandar“, „Jaunasis komunistas“ ir kalbama apie 20 atsišaukimų. Visų leidinių nurodyti numeriai ir tiražai. Jie atitinka „Komunare“ paskelbtus, išskyrus „Jaunojo

komunisto“ tiražą. „Borboje“ rašoma, kad „Jaunojo komunisto“ spausdinta po 2500 egzempliorių.

„Komunaro“ ir „Borbos“ informacijos žymiai skiriasi. „Komunare“ rašoma apie visus buržuazijos valdomoje Lietuvoje ir Vilniaus krašte išėjusius LKP leidinius, o „Borbos“ informacijoje — apie „mūsų 1921 m. leidinius“. Jei pastarosios informaciją laikytume LKP spausdintos produkcijos ataskaita, tai susidurtume su akivaizdžia netiesa, nes pasigestume LKP leidinių Vilniaus krašte, Tarybų Rusijoje ir Vokietijoje (Prūsijoje). „Komunaras“, pasinaudojęs ja, informuoja apie LKP pagrindinę leidybą „Kauno Lietuvoje“. Be to, žinodamas, jog LKP pagrindinė spauda leidžiama ir Vilniaus krašte, prideda „Vilniaus Lietuva“. „Komunaras“ nenurodo, kad „Borbos“ informacija neteisinga, nes „Borba“, rašydama apie „mūsų ... leidinius“, pateikia ne visos partijos, o tik pirmojo „Spartako“ ataskaitą apie 1921 m. nuveiktą darbą. Tik spartakiečiai galėjo kalbėti apie „Tiesą“, „Kareivių tiesą“, „Jaunąjį komunistą“, taip pat „Borbą“ ir „Červony štandar“ kaip apie savus leidinius.

Sugretinę lietuviškus ir lenkiškus rinkinius, N. Melnalksnaitės atsiminimus apie įvairiomis kalbomis rinktus leidinius ir „Borboje“ esančią informaciją „Mūsų 1921 m. leidiniai“, galime padaryti išvadą, kad „Červony štandar“ ir minėti atsišaukimai buvo išspausdinti „Spartake“. Kai dėl keturių dainų spausdinimo „Spartake“, to griežtai teigti negalima, nes stokoja spaudos technikos duomenų.

Nagrinėjamuoju laikotarpiu buržuazijos valdomoje Lietuvoje rusų kalba ėjo du periodiniai leidiniai — „Borba“ (LKP Kauno raikomo organas) ir „Krasnaja molodiož“ („Raudonasis jaunimas“). „Borbos“ Nr. 1 išėjo 1920 m. lapkričio 25 d. Ši data pateikta įžanginiame straipsnelyje. Laikraščio galvutėje nurodytas tik mėnuo ir me-

³⁸ Melnalksnaitė N. Pogrindinėje „Spartako“ spaustuvėje. . . , p. 342.

³⁹ „Jaunojo komunisto“ numeracija, matyt, klaidinga. „Spartakas“ spausdino jį nuo Nr. 4, o pažymėta nuo Nr. 6. Ką nors konkrečiau pasakyti sunku dėl to, kad „Jaunojo komunisto“ visi numeriai nesurasti. Nėra ir Nr. 6.

⁴⁰ „Komunaras“, 1922, Nr. 2, p. 58.

Tai. Skilčių ir laužymo atžvilgiu numeris visiškai tapatus „Spartakei“ išspausdintam pirmajam „Tiesos“ numeriui (Nr. 9): tokio pat pločio skiltys puslapyje, tas pat laikraščio puslapio rinkinio aukštis. Numeris — keturių puslapių. Spaudos kokybė, kaip ir visų pirmojo „Spartako“ leidinių, gera, mašininė. Antraštinių šriftų „Borba“ surėjo kur kas daugiau, negu lietuviški leidiniai. Tai ir suprantama, nes buržuazijos valdomos Lietuvos spaustuvės turėjo daug rusiškų šriftų dar nuo ikikarinio laikų. Lietuviškajai buržuazijai paėmus valdžią į savo rankas, rusų leidinių smarkiai sumažėjo, šriftai spaustuvėse buvo mažai naudojami, todėl ir nebranginami. Todėl pagrindininkai jų galėjo lengviau įsigyti.

Sekantis „Borbos“ numeris pasirodė 1920 m. gruodžio 7 d. Laikraštis techniškai sutvarkytas, kaip ir „Tiesos“ antrasis „Spartake“ spausdintas numeris (Nr. 10). Puslapiai padalyti į 2 skiltis po 5 kvadratus. Visa kita — kaip ir 1920 m. Nr. 1. Kitais metais išėjo „Borbos“ Nr. 1(3), 2(4) ir Nr. 5. 1922 m. sausio 15 d. pasirodė Nr. 6, o kovo 7 d. — Nr. 7. Visi jie, nepaisant pertraukos, pagaminti taip pat, kaip ir 1920 m. Nr. 2.

„Krasnaja molodiož“ buvo „Borbos“ priedas jaunimui. Šitai leidžia teigti, jog jis buvo spausdinamas ten pat, kur ir „Borba“. Jo išėjo 1920 m. Nr. 1 (lapkričio) ir Nr. 2 (gruodžio). 1921 m. išliko Nr. 1(3) ir Nr. 2(4). 1922 m. žinomas vienas numeris; jis neturi datos ir numerio. „Krasnaja molodiož“ 1920 m. Nr. 1 sulaužytas ir surinktas, kaip ir tų pačių metų „Borbos“ Nr. 1. Kiti „Krasnaja molodiož“ numeriai surinkti, kaip „Borbos“ Nr. 2. Tai dar kartą patvirtina, kad „Borba“ ir „Krasnaja molodiož“ buvo spausdinami vienoje spaustuvėje.

„Borbos“ ir „Krasnaja molodiož“ šriftais bei technika 1920—1922 m. surinktų atsišaukimų yra išlikę 9⁴¹. Daugumas jų surinkti 5 arba 10 kvadratų eilute. Pirmasis atsišaukimas, surinktas „Borbos“ ir „Krasnaja molodiož“ šriftais, yra „1917 m. spalio 25 d.—1920 m. lapkričio 7 d.“ Jis išėjo 1920 m. lapkričio 7 d. proga⁴². Atsišaukimas „Keturi metai „nepriklausomos“ Lietuvos“ pasirodė 1922 m. vasario 15 d.⁴³ Vadinasi, „Borbos“ šriftais ir „Spartako“ rinkimo bei laužymo technikos pagrindu išspausdinti 1920—1922 m. atsišaukimai pasirodė tuo metu, kai ši spaustuvė dirbo.

Teigti, kad „Borba“, „Krasnaja molodiož“ ir minėti atsišaukimai rusų kalba buvo išspausdinti „Spartako“ spaustuvėje, mus įgalina keliomis kالبomis leidžiamų atsišaukimų technikos tapatumas, taip pat minėtoji „Borbos“ informacija „Mūsų 1921 m. leidiniai“ ir N. Melnalksnaitės atsiminimai.

Kad pirmoji „Spartako“ spaustuvė spausdino leidinius žydų kalba, teigia N. Melnalksnaitė. Buržuazinė cenzūra buvo kiek nuolaidesnė žydų spaudai. Tad partija gana plačiai išnaudojo šią aplinkybę ir išleido nemaža legalių vienkartinųjų leidinių. Todėl 1920—1922 m. išleistų nelegalių žydiškų atsišaukimų bei periodinių leidinių tėra nedaug. Visi žinomi komunistiniai leidiniai žydų kalba yra atsišaukimai. Jų 1920 m. rugsėjo—gruodžio mėn. pasirodė vienas⁴⁴, 1921 m.—trys⁴⁵, 1922 m. sausio—kovo mėn. — du⁴⁶.

Šriftų atžvilgiu priskirti juos „Spartakui“ nelengva, nes jie spausdinti labai plačiai legaliose spaustuvėse naudojamu žydų kalbos šriftu. Galima tik konstatuoti, kad 1921 ir 1922 m. atsišaukimai surinkti 10 punktų šriftu, dažniausiai „Spartako“ spaustuvei įprastais formatais. Atsišaukimų antraštės surinktos tos pačios garnitū-

⁴¹ PA, f. 1770, 1920 m., b. 2, l. 91; 1921 m., b. 1, l. 6, 12, 62, 65, 75; b. 4, l. 1; 1922 m., b. 1, l. 74; b. 2, l. 2.

⁴² Ten pat, 1920 m., b. 2, l. 91.

⁴³ Ten pat, 1922 m., b. 1, l. 74.

⁴⁴ Lietuvos... T. 1, p. 429—430.

⁴⁵ PA, f. 1770, 1921 m., b. 1, l. 12; b. 2, l. 1, 6.

⁴⁶ Ten pat, 1922 m., b. 1, l. 16; b. 2, l. 2.

ros 16 punktų literomis. Be to, visi žydų kalba spausdinti atsišaukimai turi antrininkus lietuvių, rusų arba lenkų kalbomis. Pvz., 1921 m. atsišaukimas „Tegyvuoja gegužės 1-oji“ yra išleistas lenkų ir rusų kalbomis. Tų pačių metų Komunistinio Jaunimo Internacionalo Vykdomojo Komiteto atsišaukimas „Į viso pasaulio jaunuosius proletarus“ ir komjaunimo Centro Biuro gegužinis atsišaukimas buvo išspausdinti ir lietuvių kalba. 1922 m. Komunistinio Jaunimo Internacionalo Vykdomojo Komiteto „Visų šalių darbininkų jaunuomenėi“—lietuvių ir rusų kalbomis. LKP CK atsišaukimas „Į Lietuvos darbininkes, bežemes ir mažžemes!“—irgi lietuvių. Visi lietuviški, rusiški, lenkiški atsišaukimai, kaip jau įrodyta, buvo spausdinami „Spartake“. „Borbos“ informacija, skirta 1921 m. leidiniams, kalba tik apie atsišaukimus žydų kalba. Todėl, žinant, jog „Spartakas“ spausdino žydų kalba, ir turint galvoje tuos pačius atsišaukimus viena arba netgi dviem kitomis (ne žydų) kalbomis, išspausdintus šioje spaustuvėje, galima daryti išvadą, kad visi minėtieji lapeliai žydų kalba buvo išspausdinti „Spartake“.

Kiek galima spręsti iš nagrinėtų spaudinių, pirmasis „Spartakas“ iš pat pradžių turėjo tekstinius šriftus, įgalinančius partijos pagrindinius leidinius spausdinti lietuvių, rusų ir žydų kalbomis. Tiesa, tų šriftų rusų nedaug — tik po 1 kiekvienai kalbai. Tai paprastosios garnitūros šviesūs tiesūs normalūs 12 punktų lietuvių bei rusų kalbų ir 10 punktų žydų kalbos šriftai. Lenkų kalbos šriftas yra tik lietuviškojo paprastosios garnitūros šrifto papildymas trūkstamais ženklais. Būdinga, kad, komplektuojant lietuvišką-lenkišką paprastosios garnitūros šriftą, trūko mažųjų *k* raidžių, tad vietoje jų iš pradžių gana plačiai buvo naudojama rusiška *к* mažoji. Vėliau, atsisakius rusiškos *к*, jos vietą užėmė įvairių kitų garnitūrų *k*. Be to, lietuviškam šriftui trūko *é*. Tuo tikslu, be literos *é*, naudota *è*. Spaustuvė *ų* literą gavo iš dviejų šaltinių, todėl ši raidė, nors ir būdama

tos pačios garnitūros, turėjo dviejų piešinių nosines.

Vėliau lietuviškų tekstinių šriftų „Spartake“ pagausėjo. Atsirado mokyklinės garnitūros šviesus tiesus normalus 12 punktų šriftas. Lotynų pusjuodis tiesus normalus 12 punktų šriftas buvo pradėtas naudoti išskirtinoms vietoms rinkti. Nelabai svarbios žinios kai kada būdavo surenkamos lotynų garnitūros šviesiu arba pusjuodžiu tiesiu normaliu 8 punktų šriftu.

Antraštinųjų lietuviškų šriftų „Spartakas“ turėjo palyginti nedaug. Tai daugiausia paprastosios garnitūros šviesus tiesus normalus 16 ir 20 punktų didžiųjų ir mažųjų raidžių literų ir lotynų garnitūros pusjuodis tiesus normalus 36 punktų šriftai. Be šių, laikraščių pavadinimams buvo naudojami įvairūs kitokie šriftai, bet jais surinktų straipsnių antraščių neteko aptikti. O tai reiškia, kad tų šriftų pilnų komplektų spaustuvė neturėjo.

LTSR Centriniam valstybiniam archyve saugoma pirmosios „Spartako“ spaustuvės teismo bylos dalis. Joje yra kai kurių duomenų ir apie spaustuvės įrengimus. Kaip paaiškėja iš Lietuvos Valstybės spaustuvės vedėjo, apžiūrėjusio teisme Valstybės spaustuvei siūlomą pirmojo „Spartako“ turtą, pareiškimo, šriftai buvo nevienodo aukštumo⁴⁷. O ši spaudmenų ypatybė rodo jų nevienodą kilmę. Vadinausi, galima teigti, jog „Spartakas“ naudojo ne tik Rusijoje, bet ir Vokietijoje, Latvijoje arba Anglijoje pagamintus šriftus. Kontrabanda šriftus gabenti buvo nelengva dėl didelio jų svorio. Be to, jei „Spartako“ spaustuvė būtų buvusi komplektuojama, perkant šriftus užsienyje, tai organizatoriai būtų pasirūpinę, kad jų spaudmenys turėtų vienodą aukštį. Spaustuvė, turinti nevienodo aukščio spaudmenis, daug vargo, nuolat pertvarkydama mašiną, dėliodama tarpinę medžiagą po spaudmenimis ir t. t. Taigi įvairiaaukščiai šriftai rodo, kad spaustuvė buvo įkurta Lietuvos spaustuvių darbininkų pagalba.

⁴⁷ Lietuvos TSR Centrinis valstybinis archyvas, f. 483, ap. 1, b. 26, l. 31.

Iš bylos aiškėja, kad „Spartakas“ šriftų turėjo palyginti nedaug. Teismo byloje esančiame inventoriaus perdavimo akte⁴⁸ nurodyta, jog literų būta 270 kg ir įvairios šrifto medžiagos (linijų, tarpinės medžiagos ir t. t.) 40 kg. Šriftams sudėti spaustuvė turėjo dešimt pilnų, tris pusines ir keturias ketvirtines šrifto kasas. Kasų „Spartakas“ turėjo aiškiai per daug, nes jei išdėliotume visus šriftus į tas kassas, tai jos būtų apytuštės. Matyt, pagrindinę spaustuvę pridengianti stalių dirbtuvė buvo pagaminusi kasų daugiau — atsargai.

Dirbti „Spartako“ spaustuvėje daug žmonių negalėjo, nes jiems būtų trūkę šriftų ir rinktuvų (vinkelių), kurių, kaip nurodoma akte, būta tik keturių. Tiek pat turėta ir lentų (stalų) rinkiniui sudėti. Vadinasi, pagal rinktuvų ir kitos technikos skaičių, „Spartake“ galėjo dirbti daugiausia 4 rinkėjai. Bet vargu ar tiek jų būta, nes K. Požela viename laiške Z. Angariečiui rašė, kad „spaustuvėje dirba du draugai, kiti du reikalingi jos užkonspiravimui. Po spaustuvės perkėlimo, gal būt, pavyks sumažinti iki vieno mokamo, kiti patys sau užsidirbs“⁴⁹.

Skirtingai nuo daugelio straipsnių autorių teigimo, kad „Spartakas“ turėjo dvi sukamas spausdinimo mašinas, iš teismo bylos akto aiškėja, jog jų buvo tik viena ir vienas rėmas rinkiniui surakinti. Taigi vienu metu „Spartakas“ galėjo spausdinti tik vieną leidinį. Norėdama maksimaliai išnaudoti mašiną ir popierių, o tai ypač pabrėždavo savo laiškuose Z. Angarietis⁵⁰, spaustuvė stengėsi išnaudoti visą naudingą rėmo plotį. Todėl „Spartako“ periodiniai leidiniai ir yra vienodo rinkinio formato.

Įdomu yra ir tai, kad pirmoji „Spartako“ spaustuvė turėjo litografiją, kurią sudarė litografijos presas ir 26 įvairaus didumo litografijos akmenys bei kitas inventorių. Ar ši litografija dirbo, ar tik buvo organizuojama, sunku teigti, nes litografijos

spaudinių nedaug teišliko. Žinomas yra tik 1 atvirukas, skirtas buržuazinės valdžios uždarytiems darbininkų laikraščiams⁵¹. Litografijos buvimas „Spartake“ labai svarbus veiksnys, rodąs, kokį platų užmojį turėjo LKP pagrindinė leidyba.

Pirmasis „Spartakas“ buvo įrengtas Kaune, Panevėžio gatvėje, Nr. 9. Jį dengė nuo priešiškų akių stalių dirbtuvė. Spaustuvės patalpos buvo dviejuose kambarėliuose namo pakraigėje. Sąlygos dirbti, kaip prisimena N. Melnalksnaitė, buvo nelengvos⁵².

Pagrindiniai spaustuvininkai — ne tik tie žmonės, kurie surinkdavo rankraštį ir išspausdindavo tekstą, bet ir tie, kurie gabendavo rankraštį į spaustuvę, tvarkydavo rinkinio korektūrą, kurie slėpdavo bei transportuodavo spausdintą produkciją iš spaustuvės į literatūros sandėlių, pagaliau ir tie, kurie pirko popierių, spaustuvės dažus, gaudavo šriftus ir pristatydavo juos į spaustuvę. Nedidukės pagrindinės spaustuvės darbas buvo komplikuoatas, o tokios didelės, kaip pirmasis „Spartakas“, — juo labiau.

Neįmanoma tiksliai išvardyti visus pirmojo „Spartako“ žmones, nustatyti jų atliktą darbą. Kaip žinome iš cituoto K. Poželos laiško, „Spartake“ 1922 m. du žmonės dirbo ir du jį „dengė“. Bet ar tie žmonės dirbo ir „dengė“ jį nuo pat įsteigimo pradžios, tiksliai pasakyti sunku.

N. Melnalksnaitė savo atsiminimuose mini tik K. Poželos pavardę, apie dirbusius spaustuvėje žmones ji neužsimena.

Kiek galima spręsti iš K. Poželos laišku, spaustuvėje žmonės keitėsi. Pvz., 1921 m. liepos 20(26?) d. laiške partijos Užsienio Biurui K. Požela rašo, kad į Rusiją „siunčiame drg. (pavardė užšifruota. — *Aut.*) su sūnum. Ji dirbo *nelegalioje spaustuvėje* (pabraukti žodžiai taip pat užšifruoti, bet Z. Angariečio išaiškinti. — *Aut.*). Ji labai nervinga ir plepi. Jai reikia išaiškinti, kad apie savo darbą čia Tarybų Rusijoje į

⁴⁸ Ten pat, l. 46.

⁴⁹ PA, f. 77, ap. 5, b. 15, l. 19.

⁵⁰ Ten pat, b. 12, l. 52.

⁵¹ Ten pat, f. 1770, 1923 m., b. 4, l. 21.

⁵² *Melnalksnaitė M.* Pagrindinėje „Spartako“ spaustuvėje... p. 340—341.

neplepėtų, nes kol kas viskas lieka vietoje... Gerai ją žino *Lipkinas*" (Z. Angariečio iššifruota.— *Aut.*)⁵³. Sevelijus Lipkinas buvo vienas Kauno pirmosios komunistų spaustuvės ir tikriausiai pirmojo „Spartako“ organizatorių. Jis 1921 m. pradžioje buvo suimtas ir, pasikeitus kaliniais, išvyko į Tarybų Rusiją⁵⁴. „Spartaką“ ap rūpindavo šriftais spaustuvininkas Adomas Buitvydas, kuris, kiek galima spėti iš „Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos“ gana neaiškiai pateiktų duomenų, 1921 m. kurį laiką dirbo toje spaustuvėje⁵⁵. Popierių spaustuvei tiekė ir jos produkciją slėpė mokytoja Sara Glinterščikienė⁵⁶. Apie „Spartaką“ žinojo ir joje, atrodo, kaip ryšininkės ar kitokiais tikslais, lankėsi Marija Chodosaitė bei Elena Tautkaitė⁵⁷. Šioje spaustuvėje asmeniškai lankėsi K. Požela⁵⁸. Tik nuo 1921 m. pabaigos pirmajame „Spartake“ pradėjo dirbti N. Melnalksnaitė⁵⁹.

Greta jų dirbo spaustuvėje ir kitokios pakraipos žmonės. Juos Z. Angarietis pavadino „piniginiais“, t. y. dirbančiais už pinigus, o ne iš įsitikinimo⁶⁰. Tokie buvo spaustuvės darbininkai Antanas Bernotas ir Benjamins Kravecas. A. Bernotas buvo rinkėjas, dirbęs „Kovos“ laikraščio JAV, o vėliau Petrograde „Tiesą“ spausdinusioje spaustuvėje. Juo, kaip senu socialistu-komunistu, K. Požela labai pasitikėjo⁶¹. Aišku, K. Požela negalėjo žinoti Seno Vinco duotos A. Bernoto charakteristikos apie jo darbą „Kovoje“. O ji buvo štai kokia: „Bernotas, kuriam tik „Kovos“ zecerio vieta terūpėjo, lapės uodega vizgindavo kaip vienam, taip ir kitam. Kurion pusėn smar-

kesnis vėjas pakildavo, ten ir jis linkdavo“⁶². Toks žmogus, pakliuvęs į žvalgybą ir papūtus jos žvarbiam vėjui, išdavė draugus. Panašiai vėliau pasielgė ir B. Kravecas. Su tais žmonėmis pateko į žvalgybos nagus ir N. Melnalksnaitė, kuri partijos konspiraciniame susirašinėjime minima kaip Vasilisa ir kurios atsidavimas komunistų reikalui privertė žvalgybą oficialiame Eltos pranešime pavadinti ją „idėjine komuniste“⁶³. Komunistai žavėjosi N. Melnalksnaitės elgesiu, kuri žvalgyboje pasmerkė išdavikus. V. Kapsukas nusiuntė jai „širdingą draugišką sveikinimą ir linkėjimą tvirtai išturėt“⁶⁴.

Minėtųjų „Spartako“ spaustuvę žinojusių žmonių sąrašas yra nepilnas. Z. Angarietis 1922 m. sausio 22 d. susijaudinęs rašė, kad „apie spaustuvę žino keturiasdešimt žmonių, o todėl tuč tuojau ją reikia perkelti į kitą vietą. Tai kovinė užduotis. Po to ją gali žinoti du trys žmonės. Net ne visi CK nariai turi žinoti“⁶⁵.

Į prityrusio konspiratoriaus Z. Angariečio pasiūlymą perkelti spaustuvę, sumažinti jos darbo vietą žinančių žmonių skaičių buvo atsižvelgta, bet ne iš karto. Partijos CK Sekretoriatas ieškojo tinkamų patalpų, kurias tokiai didelei spaustuvei surasti nelengva. Iš dokumentų susidaro įspūdis, kad paruošti patalpas spaustuvei buvo pavesta K. Poželos pažįstamiems iš Joniškio Juozui ir Veronikai Gegeckams ir B. Kravecai. Tuo tikslu J. ir V. Gegeckai persikėlė iš Prieplaukos gatvės į Valančiaus gatvę.

Numatomą spaustuvės perkėlimą paskubino pranešimas, kad žvalgyba, provoka-

⁵³ PA, f. 77, ap. 5, b. 25, l. 14.

⁵⁴ Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija (toliau — MLTE). T. 2. V., 1968, p. 445.

⁵⁵ Ten pat. T. 1. V., 1966, p. 279.

⁵⁶ S. Glinterščikienė (nekrologas).— „Tiesa“, 1969, balandžio 9.

⁵⁷ Tautkaitė E. Raštai. V., 1965, p. 626.

⁵⁸ Melnalksnaitė N. Pogrindinėje „Spartako“ spaustuvėje... , p. 342.

⁵⁹ MLTE. T. 2, p. 553.

⁶⁰ PA, f. 77, ap. 5, b. 12, l. 126.

⁶¹ Ten pat, b. 15, l. 41—42.

⁶² Senas Vincas. Gyvenimo verpetai. V., 1958, p. 65.

⁶³ Valdžios pranešimas apie komunistų spaustuvę.— „Komunaras“, 1922, Nr. 5, p. 153—154.

⁶⁴ PA, f. 77, ap. 5, b. 15, l. 6.

⁶⁵ Ten pat. b. 12, l. 20.

toriams padedant, užtiko pirmojo „Spartako“ darbo vietą Panevėžio gatvėje, Nr. 9. Partijos CK Sekretoriatas organizavo skubų jos gelbėjimą. Mašinas ir dalį šrifto pergabeno iš Panevėžio gatvės pas J. ir V. Gegeckus. Skubant vėl buvo nusižengta konspiracijai. Pasinaudota vežiku, kuris nieko bendra neturėjo su pagrindine veikla⁶⁶. Todėl, sulaukus pirmųjų nerimastinių žinių iš žvalgybos apie kai kurių suimtųjų spaustuvininkų netinkamą elgesį ir žinant, kad vežikas gali nujauti, kas buvo pervežta iš Panevėžio gatvės, buvo imtasi papildomų apsaugos priemonių. K. Požela su Kazakevičiumi iškasė po grindimis duobes ir nuleido ten spaustuvės turta. Deja, jie nespėjo išbarstyti visos iš po grindų iškastos žemės. Žvalgyba, padariusi kratą ir nieko neradusi, buvo bešeinanči, tačiau, pamąčius šviežią žemę, grįžo, išlaužė grindis ir ten rado pervežtąją spaustuvės dalį⁶⁷.

Žvalgyba Panevėžio gatvėje Nr. 9 namą iškratė ir pirmuosius žmones suėmė 1922 m. kovo 24 d. naktį. Valančiaus gatvėje — naktį į kovo 28 d. Tą dieną pirmoji „Spartako“ spaustuvė nustojo egzistavusi.

Pirmoji „Spartako“ spaustuvė pradėjo veikti 1920 m. rugsėjo mėn. Tai patvirtina pirmieji jos atlikti darbai — atsišaukimai lietuvių ir žydų kalbomis. Iš pat pradžių spaustuvė turėjo spausdinimo mašiną, nes pirmųjų atsišaukimų kokybė gera, mašininė. Kad spaustuvė tuo metu įsteigta, patvirtina ir 1920 m. spalio 6 d. CK laiškas į Kauną, kuriame sakoma: „Apie spaustu-

vę, Josifo (V. Mickevičiaus-Kapsuko — išaiškinta Ig. Gaškos, tyrinėjant bylos tekstą.— *Aut.*) nuomone, tai per daug rimta priemonė, kad apsvarstyti sąmatą, nežinant numatomo reikalo visų klausimų. Todėl nutarėme palaukti atvykstančio Vlodo (B. Matusevičiaus — irgi Ig. Gaškos išaiškinta.— *Aut.*), gauti iš jo informaciją ir tada nuspręsti“⁶⁸.

K. Požela, būdamas įsitikinęs reikalo teismu, niekad nelaukdavo formalių reikalo sutvarkymo nutarimų ir veikdavo savarankiškai. Todėl galima teigti, jog spaustuvė buvo organizuota, prieš sąmatą patvirtinant. Šią išvadą patvirtina 1920 m. spalio 20 d. Komunistų partijos CB nutarimas, kuriuo pavedama drg. Petruui ir Šaliūnui (Antanui Niedvarui ir K. Poželai.— *Aut.*) padaryti viską spausdinimo technikai pagerinti⁶⁹. Vadinasi, kalbama apie jau veikiančią spaustuvę.

Spaustuvė, sprendžiant iš grafiško spaudinių tyrimo, nebuvo sukomplektuota iš karto. Ji diena po dienos turėjo, išgydavo naujų šriftų. To meto sąlygomis „Spartakas“ techniškai buvo neblogai aprūpintas. Jis buvo aštuntoji spaustuvė Kaune (įskaitant ir legalias), turėjusi litografijos skyrių.

Pirmasis „Spartakas“, apie kurį žinojo tiek daug žmonių, galėjo dirbti tik dėka to, jog Lietuvos Komunistų partiją rėmė platūs darbo žmonių sluoksniai.

Spaustuvė buvo šaunus pavyzdys pagrindiniams partijoms spaustuvininkams, kurie visą buržuazijos valdymo laikotarpį tęsė jos tradicijas.

Vilniaus Valst. V. Kapsuko universitetas
Žurnalistikos katedra

Įteikta
1969 m. rugsėjo mėn.

ТИПОГРАФИЯ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ЛИТВЫ «СПАРТАКАС» (ПЕРВЫЙ)

В. ЖЕЙМАНТАС

Резюме

Статья написана на основе анализа технических средств типографии «Спартакас»

(первый). (КП Литвы имела не одну типографию под названием «Спартакас», поэтому при-

⁶⁶ Ten pat. b. 15, l. 29.

⁶⁷ *Tautkaitė E.* Raštai, p. 627.

⁶⁸ PA, f. 77, ap. 3, b. 13, l. 25.

⁶⁹ Ten pat, b. 20, l. 13.

ходится условно их нумеровать.) В работе используются все известные архивные материалы, воспоминания работавшей в типографии «Спартакас» Норы Мелнакснайте, а также труды исследователей, писавших о работе партии и ее печати в этот период.

Установлено, что подпольная типография выполнила первую свою работу в сентябре 1920 года. Датой провала «Спартакаса» (первого) является день, когда буржуазная охранка ее разгромила. Это произошло 28 марта 1922 года.

Типография, о которой идет речь, была самым крупным нелегальным полиграфическим предприятием КП Литвы за всю историю ее деятельности в подполье. Типография располагала не только высокой печатью, но и плоской (литографией). В ней печатались газеты «Теса» (с X.1920 по 28.II.1922), «Карейвию теса» (с 8.III.1920 по 3.I.1922), «Яунасис комунистас» (с IV.1921 по II.1922), «Червоны Штандар» (1921), «Борьба» (с XI.1920 по 7.III.1922) и воззвания на литовском, русском, польском и еврейском языках.

THE SPARTAKAS I PRESS OF THE LITHUANIAN COMMUNIST PARTY

(September, 1920, to March, 28, 1922)

by V. ŽEIMANTAS

Summary

The article is based on the analysis of technical means of the Spartakas I press. The Lithuanian Communist Party had some printing presses named Spartakas, thus they are numbered in order to distinguish them. All the known archival material, the reminiscencies of Nora Melnalskaite, who worked at this press, and also the memoirs of the authors who wrote about the work of the Party and its press in this period, have been used in the present work.

It has been established that the secret press carried out its first work in September, 1920. The day when the bourgeois secret police

discovered Spartakas I is the date of its closing. It happened on the 28th of March, 1922.

Spartakas I was one of the greatest illegal enterprises of the Lithuanian Communist Party during all its secret activities. The press disposed not only of relief printing but also of planographic printing (lithography). Spartakas I printed the newspapers *Tiesa* ("Truth") Oct. 1920 to 28th Feb. 1922, *Kareivių tiesa* ("Soldiers' Truth" 8th March, 1920, to 3rd Jan., 1922, *Jaunasis Komunistas* ("The Young Communist") Apr. 1921 to Feb. 1922, *Czervony sztaudar* ("The Red Flag") 1921, *Борьба* ("Struggle") Nov. 1920 to 7th March, 1922, and the appeals in Lithuanian, Russian, Polish and Jewish.